

А. П. ЄЛИСЕЄНКО

ПУБЛІКАЦІЯ ГЛАВ РОМАНУ Б. ПОПЛАВСЬКОГО «АПОЛЛОН БЕЗОБРАЗОВ» В ОЦІНЦІ КРИТИКИ (ЖУРНАЛ «ЧИСЛА» 1930–1934 рр.)

Стаття присвячена публікації роману Б. Поплавського «Аполлон Безобразов» в емігрантському журналі «Числа». Аналізуються відгуки сучасників письменника стосовно видання глав роману в «Числах». Робиться спроба пояснити особливості сприйняття опублікованих глав читачами.

Ключові слова: еміграція, декаданс, модернізм, світогляд.

А. IELISEIENKO

PUBLICATION OF THE NOVEL «APOLLON BEZOBRAZOV» BY B. POPLAVSKY IN CRITICAL ASSESSMENT («CHISLA» 1930–1934)

This article is devoted to the publication of the novel «Apollon Bezobrazov» by B. Poplavsky in the emigrant magazine «Chisla». Various responses of contemporaries of the writer concerning the edition of chapters of the novel in «Chisla» are analyzed. Attempts to explain features of perception of the published chapters by readers are made.

Keywords: emigration, decadence, modernism, outlook.

Стаття надійшла до редколегії 2.12.2013 р.

УДК 821.161.2-31.09"19"Ю. Косач:159.923.2

О. Р. ЗВАРИЧ

**КРИЗА ІДЕНТИЧНОСТІ У ТВОРЧОСТІ
ЮРІЯ КОСАЧА (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТЕЙ
«РУБІКОН ХМЕЛЬНИЦЬКОГО»,
«ЕНЕЙ ТА ЖИТТЯ ІНШИХ»)**

У статті зосереджено увагу на різних аспектах кризи ідентичності у повістях Ю. Косача «Рубікон Хмельницького», «Еней та життя інших». Зокрема досліджено концепти «Я» та «Інший» на художньому просторово-часовому полі, етапно-послідовне звернення автора до особистості Б. Хмельницького як прояву та спроби опанування («coping behavior») кризи.

Ключові слова: криза ідентичності, Я/Інший, просторово-часове поле, «coping behavior» (опанування).

Однією із характерних особливостей розвитку світового літературознавства кінця ХХ – початку ХХІ століть стало дослідження літератури як виразника і засобу формування ідентичності. Питання людської незмінності у змінному світі полягає в збереженні особи як сутності, організму, індивідуальності, особистості. Проте істинну складність формує те, що людина існує лише у динаміці, у безперервному процесі самозміни (саморозвитку). Ці дві необхідні складові життя (змінність світу та людини) тісно взаємопов'язані. Бо, як слушно зауважив П. Рікер: «[...] на питання хто? не можна відповісти в обхід питання що? й питання чому? – буття світу виступає обов'язковим корелятором буття «Я». Немає світу без «Я», який би в ньому перебував і діяв, і немає «Я» без світу, в якому він якимось чином практикує» [7, 371].

Подібні тенденції зацікавлення дискурсом ідентичності притаманні і українському науковому спектру. Це можна пояснити передусім культурно-історичними обставинами як світового, так і локального масштабу: розпадом радянської наддержави (СРСР), фактом здобуття незалежності. Його особливістю в українському контексті є практично «невіддільність самоідентичності від ідентичності культурної та національної» [4]. Також актуальність дослідження пояснюється значним інтересом гуманітаріїв (філософів, психологів, соціологів, культурологів та ін.), зокрема літературознавців, до вивчення проблеми самоідентифікації та участі літератури у цьому процесі. Тут варто згадати праці М. Бахтіна, Г. Габбиги, Г.-Г. Гадамера, Ю. Крістевої, Ю. Лотмана, Е. Саїда, Е. Сміта, К.-Г. Юнга та ін. Цікавить проблема ідентичності, зокрема націона-

льної, й українських літературознавців (В. Агеєва, М. Андрусів, Ю. Барабаш, М. Гірняк, Г. Грабович, Я. Грицак, Т. Гундорова, І. Дзюба, О. Забужко, Н. Зборовська, М. Ільницький, М. Наєнко, Д. Наливайко, С. Павличко, М. Павлишин, Л. Сенік, Г. Сивокінь, М. Шкандрій та ін.). Особливу вартість та плідність має дослідження згаданої теоретичної проблеми на матеріалі «нематерикових» українських письменників. Адже саме в емігрантській прозі легко відшукувати «дистильовані» прояви криз ідентичності. Тому практичним тлом для теорії обрано повісті Ю. Косача – МУРівця, «українця без України», емігранта в «недо-еміграції». Хоча таке дослідження можна проводити на різних рівнях, як у мікро-, так і у макроаспектах, нашою метою є аналіз найяскравіших кризових тенденцій творів Ю. Косача, їхнього характеру крізь призму дискурсу ідентичності.

Варто звернути увагу на загальну настроєвість творів. Повість «Еней та життя інших» просякнута меланхолією, статичною динамічністю, що найпрямовістіше проявляється у концепції часу, який має своє окреме метафізичне існування. Можна говорити про незнайдений час, кризу часу. Ю. Косач часто звертає на це увагу, створюючи модель кіноплівки: кадри змінюються швидко, і важко розгледіти окреме, але, якщо дивитись фільм уповільнено, то спостерігач водночас бачить динаміку (зміну кадрів) та статику (кожний окремий кадр). Власне, так слід підходити до аналізу цього твору. Час в «Еней...» протікає, змінюється (зміна кадрів), але герої живуть у різних його кадрах, а подекуди і поза ними, бо «ці люди не лічили часу» [6, 265]. Починаючи з античності та аж до сьогодення мислителі-філософи наголошували на важливості простору та часу, називали їх основними формами людського буття. А якщо наші герої ігнорують, не лічать його, то це призводить до висновку, що живуть вони на межі безглуздя та нормальності. Панацеєю для них може стати відшукування себе через відшукування часу: «Ми живемо більше в минулому, ніж у сучасному, не правда ж... Якою нікчемністю видається час, коли кров'ю писані слова й сьогодні свіжі, незважаючи на мотлох століть, навалених на них!.. Минають люди, минають тіні, а сонце стоїть, як і колись, і люди не в силі не

лиш перебороти, але й збагнути глузду позачасовости, що плеще, як ріка, без упину гонить свої хвилі, здається, такі проминальні, а такі однакові, врешті усе ж ті самі...» [6, 268].

Неможливість збагнути часовість – це невміння збагнути себе в часі. Тут час є тим Іншим, зрозумівши який, можна, хоча б частково, зрозуміти власну самість. На це натякає і Ю. Косач: «...це, мабуть, *signum temporius* (ознака часу), ненависть до історії. Зовсім зрозуміло, розгрань епох, деяка переоцінка вже довершується їй, найголовніше, віднаходить глузд існування» [6, 281]. Отже, автор вбачає «глузд існування» у знайденні себе в епохах, у їхньому примиренні, прийнятті, аналізі. «Вся наша історія – це боротьба фрагментів з цілістю... Що з того, що ми живемо п'ять тисяч років на цих просторах? Так, – професор відповідав незримим опонентам, – трипільська культура, культурні круги – дуже гарно, але що з того? Який ефект?» [6, 284]. Устами професора це питання, очевидно, ставить сам Ю. Косач, і ним він показує всю нетривкість, невпевненість, нерозуміння, нездатність пояснити ази власного існування. Це свідчить не лише про некомпетентність запитуваних з цього приводу, але про відсутність усвідомленого «розкладання по полицях» себе в історичному аспекті, неспроможність примирити фрагменти та цілість.

Але Ю. Косач постійно тримає читача в тонусі, проводячи чітко структуровану програму, і ось як він бачить завершення ситуації на цьому етапі: «Отже, нехай вас не лякає ні фрагментарність, ні молодість нашої історії. Здійснення пляну довершується незалежно від нашої волі, нашого романтичного настрою. Прийде час, і результати будуть наявні...» [6, 287]. Звучить досить оптимістично, проте трохи непереконливо, бо виглядає так, наче вітальність автор ставить на перше місце, «діло» – на друге. Знову звертається до міфу про Антея, хоча перед тим називає його перестарілим та механістичним. І подібну авторську невизначеність, суперечливість ми теж зараховуємо до проявів кризи у творі. Та не лише час виступає як означник кризи ідентичності у «Еней...». Ми, продовжуючи думку про час та простір як основні форми всякого буття, наголошуємо на викривленні, модифікації та невизначенні простору у повісті.

Література ХХ сторіччя все далі відходила від прямого мімесису, тому в ній нерідко зовнішній простір підпорядковується внутрішньому, пізнається через матеріалізацію думок, відчуттів, філософських поглядів, життєвих позицій автора. Ми вважаємо за потрібне вказати, що ж розуміємо під поняттям «простір». Адже ХХ століття стало тим, що не тільки відкрило нові можливості сталих величин, але ще й голосно прокричало про їх несталість, підірвало основи основ. Вдалим та виразним прикладом цього є теорія відносності Айнштейна, котра показала, що і час, і простір зазнають викривлень, що у Всесвіті відбуваються такі процеси, котрі важко навіть уявити. З одного боку, це можна розцінювати як втрату самої здатності існування, з іншого – ставить питання: якщо визначеності немає довкола тебе, то, може, пошукаєш її у самому собі, станеш центром цієї нестабільної безмежності. Проте це далеко не кінець, адже сучасна наука не стоїть на місці, тому хочемо зауважити, що відносно стає сама теорія відносності [10]. Використовуючи такі дещо сумнівні посилення, ми не намагаємось переконувати когось у достовірності чи недостовірності, але хочемо показати, які тенденції зараз превалюють – зміщується все, що можна змістити.

Отже, питання простору та часу зараз є актуальними, порушуваними в суспільстві, такими, що йдуть від коренів. При подальшому аналізі ми оперуватимемо терміном «художній простір» в значенні «континууму, у якому розміщені персонажі і відбувається дія» [3, 5], тобто вживатимемо його на позначення моделі світу автора, вираженої мовою його просторових уявлень.

Перше та водночас найбільш промовисте, що привертає увагу в «Еней...» при характеристиці простору як кризового, – це його поляризація та обірваність, безкінечна закінченість простору, самоневизначеність у просторі. «Провінційний поїзд впливав, мов байдак, у море хлібів. Безкрай обрив обважнів від незмірної туги даличині, в цій прозорості, в цій нескінченності, мов кат лютого літа, була незвична тривога. Тривога кінцесвітнього (підкреслення наше. – О. З.)» [6, 291]. Автор намагається поєднати непеєднуване: то він говорить про нескінченність, то про кінець, кінцесвітнє. Така непеєднуваність, супереч-

ливість засвідчує поляризацію свідомості героя з приводу питання простору. При цьому також варто зробити наголос на тому, що подано не просто оксюморон, бо саме у нескінченності Ю. Косач бачить тривогу кінцесвітнього, не сам кінець, але тривогу. Інтерпретуючи таку суперечливу тенденцію, можемо сказати, що і в цьому аспекті автор говорить про кризу. Нескінченність – це та ж невизначеність, немає обмежень, немає рамок, немає правил; простір у такому випадку є вільним, не закритим, таким, що дає свободу дії, і вона починає дорівнювати хаосу, в якому просто неможливо знайти жодної ідентичності. І тому має рацію автор, коли вбачає у нескінченності кінець, тривогу закінчення світу. Можемо лише робити припущення, чому саме таким шляхом пішов Ю. Косач, і чи перегукуються, хоча б якимось чином, із аналізованим твором античні міфи про хаос та порядок, про виникнення порядку (світу) з хаосу [8]. Дуже добре тлумачення цього простору можемо відчитати у статті Т. Леха, який вважає, що в ньому «не можна жити, його можна лише «переступити», однак залишатись, влаштуватись, заспокоїтись у ньому неможливо. Це простір великих змін і випробувань, а тому простір – самоусвідомлення» [2, 226]. Саме простір невизначеності сприяє усвідомленню та самоусвідомленню, процесу ідентифікації, що веде до визначення ідентичності. Постійно змінюється самопочування героя: у «своєму» просторі він стає «чужим» і навпаки. «Я приїхав з одного кінця світу в другий, і раптовість цієї зміни, несподівана зустріч з краєвидом і людьми, що ввижались досі в снах, незв'язних і імлістих, не давала змоги повернутись до давньої мені питоменної рівноваги» [6, 291]. І вже не простір є «своєм/чужим» для людини, а герой для простору. Автор, створюючи «свій» і «чужий» простір, тим самим створює головний із засобів психологізації, індивідуалізації, типізації. Тут чимало можливостей: починаючи з відповіді на питання, який простір людина мислить своїм, яка в неї необхідність у своєму просторі – особистому, сімейному, суспільному, державному, природному, чи позиціонує вона простір, в якому живе як свій і чи загалом має свій простір. Як сприймає людина простір, в якому живе постійно чи в якому тимчасово перебуває; чи є в

неї потреба трансформувати чужий простір у свій, або свідомо чи несвідомо вона спричиняється до перетворення свого простору в чужий і страждає від цього та змушує страждати інших. Не тільки людина сприймає простір як свій чи чужий, але й простір приймає чи не приймає людину як свою. Єдність людини з простором органічна і постійна. Герої шукають не тільки свого географічного простору: «... Галочка, що з Ганною Олексіївною намагались здоганяти батька, кочувала з однієї країни в другу, завжди нашорошено, завжди готова шарпнутись далі, хоч би й у безвість» [6, 262]. Вони одночасно перебувають у пошуках за особистим, сімейним простором (адже постійно наздоганяють батька). Не менш важливим стає і простір державний та природний – навколо нього точиться постійна боротьба, бо його слід завойовувати. Таке прагнення завойовувати, наздогнати власний простір ми теж розцінюємо як прояв кризи ідентичності та намагання її подолати.

Аналізуючи загальні концепти повісті «Рубікон Хмельницького», ми дещо змінимо наші орієнтири і звернемо увагу на історію народження та переднародження твору.

«Історія Богдана Хмельницького перед 1648 роком мало заторкнена українською історіографією та красним письменством. Проте й мала ця тема для мене завжди багато хвилюючого. Бо що ж може бути більш хвилююче од мандрівки в нетрі доби, про яку так мало відомо?...Так повстав задум “Дюнкерка”...» [1, 3]. Ось так автор готує нас до прочитання твору. Далі Ю. Косач веде коротку, проте докладну розповідь започаткування цілої галереї творів про Хмельницького. Починаючи з першопрохідця цього циклу, з повісті «Дюнкерк», зауважуємо, що це і був початковий рубікон. У ній автор показав нам гетьмана при облозі іспанської фортеці в Дюнкерку. Завербована П'єром Шевальє козацька піхота мала, буцімто, прославитися як одна з кращих військових сил в Європі. Косач зобразив цю кампанію як ключову стадію перетворення диких загонів степових авантюристів у дисципліновану армію, а їхнього капітана – у визначного стратега, політика і дипломата, «без чого розпочата в 1648-му козацька визвольна війна була б немислимою у її вражаючих масштабах і далекосяжних наслідках» [9, 54]. Друк повісті по-

чався в паризькому «Українському слові» у 1936 році, проте згодом був перерваний, а в результаті втрачений дорогою до Львова. Автор так і не здійснив задуму відтворити текст «Дюнкерка». Зачарований постаттю та легендою Хмельницького, Ю. Косач у 1941 р. видає роман «Рубікон Хмельницького», яким знову намагається привідкрити недосліджену і мало задокументовану «історію народження героя». Автор змальовує кінець 1646 р., коли, повернувшись з Фландрії, Хмельницький переживає гірке розчарування від краху надій на Владислава IV Вазу і «святу війну» проти Османської імперії та придушує заколот у козацькому війську. Згодом виходять п'єси про синів Хмельницького: Тимоша («Облога», 1943) і Юрія («Дійство про Юрія Переможця», 1947), а в 1947 – повість про 1648 рік «День гніву», перша книга трилогії «Цезар степів», яка, на жаль, так і залишилась незавершеною.

Таким коротким екскурсом намагаємось показати, що «Рубікон Хмельницького» – це тільки один з етапів кризи «хмельницькості» самого автора, адже твір, у такому випадку, розцінюємо як межовий, ланковий, такий, що є лише сходинкою у розвитку. А така тематична тяглість дає підставу говорити про намагання опанувати («*scoring behavior*») «спроби у думках і діях відповідати конкретним вимогам, що їх диктує ситуація, і не лише відповідати, а трохи випереджати їх, бути до них готовим» [11]. Тому трактуємо повість одночасно як «список» кризи ідентичності, що містить у собі її прояви на різних рівнях (заголовки, сюжет, галерея і еволюція персонажів та ін.), та як один із пунктів у загальному списку-дискурсі ідентичності.

«Рубікон Хмельницького», «Еней та життя інших» – щедрі матеріали для дослідження кризи ідентичності. Ми розглянули лише найпомітніші прояви, проте впевнено можемо сказати, що це тільки верхівка проблеми, яка засвідчує діалектику ідентичності. Подивившись на людську здатність змінюватись, залишаючись при цьому самим собою, вміння користуватись вже поширеною формулою «змінити себе, не змінюючи себе». Соціогуманітарні науки розглядали стійкість людини в динамічному світі не як даність, але як завдання, що людство виконує в своїй історії, а людина – в своєму житті. Особистість під час

цього процесу має здатність суб'єктивізувати час та простір, роз'єднувати і наново з'єднувати їх, переробляти та перетворювати одне в інше. Але найкраще цю динамічність, процесуальність ілюструють періоди кризи ідентичності та їх подолання, вони є найкращими доказами та свідченнями у дослідженнях базових концептів самої ідентичності, саморозповідності, зокрема, і в художній літературі.

Список використаної літератури

1. Косач Ю. Рубікон Хмельницького / Юрій Косач. — Л.: Червона калина, 1992. — 215 с.
2. Лех Т. Свій-чужий простір у взаємопереході та амбівалентності / Т. Лех // Іноземна філологія. — 2003. — Вип. 114. — С. 226.
3. Лотман Ю. Проблема художественного пространства в прозе Гоголя / Ю. Лотман // Ученые записки Тартусского госуниверситета. — Тарту, 1968. — Вип. 209. — С. 5—51.
4. Мадей Н. М. Проблема культурної ідентичності / Н. М. Мадей: курс лекцій. — Львів, 2005 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.franko.lviv.ua/faculty/Phil/Kaf_kult/Publications/kult_identyty_madey
5. Павленко Ю. 100 найвідоміших українців / Ю. Павленко. — К.: Автограф, Книжковий дім «Орфей», 2005 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ebk.net.ua/Book/biographies/100nu/index.htm>.
6. Проза про життя інших: Юрій Косач: тексти, інтерпретації, коментарі / упоряд. В. Агеева. — К.: Факт, 2003. — 352 с.
7. Пікер П. Сам як інший / Поль Пікер. — К.: Дух і літера, 2000. — 458 с.
8. Словник античної міфології. — К., 1985 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://litopys.org.ua/slovmith/slovnm.htm> станом на 16.05.2011.
9. Стех М. Р. Юрій Косач і легенда Хмельницького / М. Р. Стех // Український журнал. — 2009. — № 12. — С. 62.
10. Теорія відносності Ейнштейна під сумнівом: гряде відкриття паралельних світів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://tsn.ua/nauka_it/teoriya-vidnosnosti-eynshyteyna-pid-sumnivom-gryade-vidkrittya-paralelnih-svitiv.html
11. Титаренко Т. М. Життєва криза очима психолога / Т. М. Титаренко // Психологія життєвої кризи / відп. ред. Т. М. Титаренко. — К.: Агропромвидав України, 1998 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://upsihologa.com.ua/tytarenko_crisis4.html
12. Юм Д. Исследования о человеческом разумении / Девід Юм. — М.: Прогресс, 1995. — 676 с.
13. George Marcus. Past, present and emergent identities: requirements for ethnographies of late twentieth-century modernity worldwide / George Marcus // Modernity and Identity. — Oxford: Blackwell, 1994. — 379 p.
14. Hnatiuk O. Pożegnanie z imperium. Ukraińskie dyskusje o tożsamości / O. Hnatiuk. — Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2003. — 350 p.
15. Yuah, Heh-Hsiang. From Cultural Relativism to Cultural Respect / Yuah, Heh-Hsiang // The Search for a New Alphabet: Literary Studies in a Changing World / eds. Harald Hendrix, Joost Kloek, Sophie Levie, and Will van Peer. — Amsterdam: John Benjamins, 1996. — P. 311—315.

О. Р. ЗВАРИЧ

«РУБИКОН ХМЕЛЬНИЦКОГО», «ЭНЭЙ И ЖИЗНЬ ДРУГИХ» ЮРИЯ КОСАЧА В ДИСКУРСЕ КРИЗИСА ИДЕНТИЧНОСТИ

В статье внимание сосредоточено на различных аспектах кризиса идентичности в повестях Ю. Косача «Рубикон Хмельницкого», «Эней и жизнь других». В частности исследованы концепты Себя и Другого в художественном пространственно-временном поле; этапно-последовательное обращение автора к личности Б. Хмельницкого как проявление и попытка овладения («coping behavior») кризисом.

Ключевые слова: кризис идентичности, Я/Другой, пространственно-временное поле, «coping behavior» (овладение).

О. ZVARYCH

YURIJ KOSACH'S «RUBICON OF KHMELNYTSKY», «ENEY AND THE LIFE OF OTHERS» IN IDENTITY CRISIS DISCOURSE

In the article attention is concentrated on the different aspects of crisis of identity in the Y. Kosach's stories «Rubicon of Khmelnytsky», «Aeneas and Life of Others». Has been researched the concepts of Itself and Other in the artistic space-time field, author's stage-successive reference to the personality of B. Khmelnytsky as a display and attempt of «coping behavior» (to seize) a crisis.

Key words: crisis of identity, I/Other, space-time field, «coping behavior» (attempt).

Стаття надійшла до редколегії 26.12.2013 р.